

Прокопенко А. А.

Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська

УДК 94(477-25):061.234:82-94“1860/1870”

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ У СПОГАДАХ ОЛЕКСАНДРА РУСОВА

У статті розглянуто відображення діяльності Київської громади у щоденнику українського земського статистика,

етнографа, фольклориста і громадського діяча Олександра Русова. Визначена його власна роль та внесок у роботу організації через призму спогадів О. Русова, висвітлено особистості учасників Київської громади. З'ясована особливість дослідження історії України за допомогою щоденників та спогадів О. Русова.

Ключові слова: *Олександр Русов, Київська громада, Стара громада, спогади, В. Антонович, М. Драгоманов.*

Як відомо, на ХІХ ст. припадає розквіт листування, ведення щоденників та написання мемурів. Цей жанр характеризується точним датуванням, яскравим відображенням подій, морально-психологічного стану, переживань, почуттів автора. Водночас необхідно пам'ятати, що щоденникові записи супроводжуються суб'єктивними оцінками явищ та подій. Автори щоденників з різних причин інколи не могли бути досить відвертими, а їхні думки – відкритими, особливо, коли над ними тяжіла можливість обшуку та арешту.

Таким автором, який залишив по собі вагому епістолярну та мемуарну спадщину і відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., є Олександр Русов – земський статистик, етнограф та фольклорист, історик, редактор та видавець. Одним з основних віх його життя було членство у Київській громаді та його діяльність у межах товариства. Цей період чи не найбільше вплинув на формування особистості, поглядів Олександра Русова і, відповідно, не міг не відзначитися у його спогадах. На основі цього було сформовано завдання статті – більш докладно аналізувати спогади діяча, зокрема відображення в них діяльності Київської громади.

Аналізуючи ступінь дослідження поданої проблематики, можна зробити висновок, що спогади Олександра Русова перш за все вивчалися оглядово, не заглиблюючись у відображення в них конкретного періоду чи теми. Так, наприклад, стаття Іваницької С. Г. «Українське дев'ятнадцяте довге століття» в мемуарах та щоденниках Олександра Русова» [2] несе більш характер рецензії на перевидані спогади громадського діяча. У попередніх дослідженнях діяльності як Київської громади

(Клер І. «Діяльність Київської громади початку 60-х рр. ХІХ ст.: проблема в українській історіографії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.» [3], Грицик К. «Стара Київська громада в українському національному русі у 60-90-х рр. ХІХ століття: погляд на проблему»[1]), так і окремих громад, членом яких був і Олександр Русов (Філоретова Л. «Єлисаветградська громада» [6], Кучеренко А. А. «Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині ХІХ ст.» [4]) не було використано спогади О. Русова. Аналізуючи і порівнюючи їх, можна зробити висновок про те, що фактичний матеріал періоду громадського руху співпадає, однак у спогадах розповідь ведеться з деяким емоційним підсиленням, що характерно для джерел наративного типу.

Спогади О. Русова були опубліковані частково за його життя і після смерті автора у малодоступних на сьогоднішній день періодичних виданнях. При дослідженні поданої теми, власне, було використано рецензоване видання [5] чернігівського історика Олександра Яковича Рахно, який все життя займався дослідженням цієї непересічної людини.

Спогади представляють собою блискучі мемуарні есе про «українських шістдесятників» – видатних діячів Старої (Київської) громади, яких він добре знав особисто, оскільки вів з ними спільну діяльність на громадсько-політичній ниві. Саме через ці есе і досліджується діяльність Київської громади.

Переважно це посвяти й некрологи. У рецензованому виданні О. Рахно вмістив такі публікації О. Русова, як «Спомини про В. Б. Антоновича», «Уривок споминів про М. П. Драгоманова», «Пам'яті П. Житецького», «Н. В. Лисенко (Замість некролога)», «Зі спогадів про П. П. Чубинського». О. Русов був їхнім молодшим сучасником. С. Іваницька описала його спомини як «проникливі, живі, дихаючі, теплі» [4, с. 328].

Коротко і суттєво О. Русов з'ясовує особистість кожного з «героїв» своїх есе, основні факти біографії, сенс їхньої професійної й громадської діяльності в контексті зазначеної доби, що складає неабияку джерелознавчу основу для вивчення громадського руху.

Нарис «Як я став членом «Громади» та наступний у дослідженні («Спомини про празьке видання «Кобзаря») є, мабуть, одними з найбільш інформативних про ранні роки існування Київської Старої громади та безпосередні напрямки її діяльності.

Його гімназійним товаришем був однокласник І. Новицький, у майбутньому відомий громадський діяч. Саме від нього О. Русов дізнається про існування товариства Громада в Києві, яке опікувалося проблемами просвіти українського народу, про існування в Києві недільних шкіл, в яких були спроби викладання українською мовою. Завдяки І. Новицькому О. Русов познайомився і з українськими книжечками-«метеликами», по яким навчали дітей і які досить широко публікувалися на початку 60-х років в Санкт-Петербурзі і в Києві [5, с. 170].

О. Русов наводить головні факти з життя Старої громади 1870-х рр., відгукується про її безпосередніх учасників. Мемуарист згадує, що П. Чубинського заслали в Архангельськ за те, що він був учасником «Громади», «хоча я ніяк не міг зрозуміти, що шкідливого знаходили ті, хто засудили його на заслання, в тих книжках, поширення яких приписувалося «громадівцям» [5, с. 171].

Досить таки докладно О. Русов висвітлює внесок М. Драгоманова в формування проектів і ініціатив Київської громади. Громада продовжувала існувати, але в цей час з її сторони вже не можна було очікувати виступу, який було зроблено нею на початку 1860-х років в «Современной летописи». Тоді громадівці сміливо говорили, що не дивлячись ні на які звинувачення, вони будуть продовжувати навчати український народ українською мовою; тепер же, коли з висоти міністерського крісла було проголошено, що «ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може», вони, за висловом Драгоманова, повинні були, не вступаючи в полеміку, доводити фактами, що він є.

Одним з таких доказів стала збірка українських пісень, видана П. Гулаком-Артемівським, на яку М. Драгоманов доручив Олександрові-студенту написати рецензію.

Ще одним таким фактом були підготовлені В. Антоновичем і М. Драгомановим випуски «Історичних пісень малоросійського народу», – праця колективна, оскільки багато осіб приймали

участь у попередній, так би мовити, чорновій роботі. В цій роботі, як говорив сам Олександр Олександрович, він прийняв участь перш за все, «і вона-то і відкрила йому остаточно двері для вступу в «Громаду» [5, с. 172].

М. Драгоманов перед виборами говорив молодому О. Русову: «Вас знають всі члени Громади, і ніхто з них не сумнівається в тому, що ви ніде не зроните і слова про існування нашої організації, в яку приймають нових членів лише тоді, коли всі одноголосно ручаються за нововведеного члена» [5, с. 173].

Зі спогадів Олександра Олександровича можна зробити такі висновки про життя Київської громади: щороку учасники вносили визначену суму у спільну касу на потреби Громади, учасники організації присвячували вечір кожної суботи інтересам загальної «громадської» справи, члени Громади зобов'язувались мовчати щодо будь-який зібрань, рішень і т. ін., оскільки це була таємна організація [5, с. 172-173].

Про інші заходи, здійснені громадівцями, мемуарист вважає за краще щоб розповіли його колеги, оскільки з 1876 р. О. Русов уже не жив у Києві, а перебував у роз'їздах по Чернігівській, Херсонській, Полтавській, Харківських губерніях та у Петербурзі. Не дивлячись на це, він з тугою і вдячністю згадує своє членство в Київській громаді: «Часи першої половини 70 х років залишилися для мене найсвітлішим періодом мого життя саме тому, що я брав участь в житті київської «Громади». Все їй тоді вдавалося, все вело до бажаних результатів ... Не той результат мали всі подібні починання пізніше» [5, с. 174-175].

У «Споминах про празьке видання «Кобзаря» [5, с. 181-191], вперше опублікованих у журналі «Україна» в 1907 р, О. Русов розповів про свою участь у цій успішній акції Старої громади, яка, власне, була одним з основних напрямків її роботи.

Зі спогадів дізнаємося також про ставлення громадівців до сербсько-турецької війни, яка точилася на той час (1876-1877 рр.): коли у Петербурзі тільки дізналися про виступи за звільнення від багатовікового османського ярма, «у Києві ж громада прямо

встрявала сама у визвольничий рух південних слов'ян – і тілом, і душею, і мислю своєю» [5, с. 181].

Також зустрічаємо згадки про інші види діяльності Київської громади: «видавали «Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества»; друкували перепис Києва 1873 року; розбирали карточки слів українських, виписаних з різних книжок і з уст народа для Словаря української мови; друкували систематично розроблені Антоновичем та Драгомановим історичні пісні українського народу і т. д.» [5, с. 181]. «Кобзар» встигли видати як раз перед прийняттям Емського указу 1876 р. щодо заборони українського друкованого слова.

О. Русову було доручено виїхати за кордон і видрукувати Шевченків «Кобзар», оскільки російська цензура не дозволяла цього робити на місці. «Кобзар» мав складатися з двох томів: у першому планувалося вмістити вірші, пропущені цензурою в Росії, а в другому – всі ті, що безумовно підлягають забороні, але дуже цінні для творчості великого поета [5, с. 183]. Крім того за дорученням Громади він мав ще додати до видання спогади сучасників Т. Шевченка, таких як М. Костомаров, К. Михальченко, Я. Полонський, І. Тургенєв та ін.

Навесні 1876 року було закінчено друк «Кобзаря». І тепер постала нова проблема, як доставити його в Україну. І все ж таки, дякуючи незвичайним організаторським здібностям О. Русова і його особистим зв'язкам, вдається виклопотати дозвіл на перевезення 5 тис. примірників першого тому в Росію, а другий переправити в Галичину.

З цього нарису можна на прикладі відслідкувати вплив Емського указу 1876 р. на розвиток тогочасної української літератури, які труднощі мусили долати видавці для публікації україномовних видань.

Мемуарний нарис О. Русова «Як крамолошукачі розшукували «українофільство» [5, с. 196-231] містить важливий матеріал щодо технології поліцейського розшуку «політичної крамоли» та «сепаратизму». Звісно, що за свої українофільські переконання громадівці завжди були «на особливому рахунку» у поліції. Тому це є важливою, іншою стороною життя членів Громади.

Окрім того, О. Русов відтворює життєдіяльність Старої громади [5, с. 212-213]. Мемуарист повідомляє, що «вона була дійсно правильно організованою партією з визначеною програмою людей в 70, а з молоддю, що могла бути присутньою на зібраннях, і до 200 душ обох статей» [5, с. 213]. О. Русов пише, що найбільша кількість молоді із випускників вищих навчальних закладів до Громади було прийнято у 1872-1873 рр. «Розгром Старої Громади стався після 1876 року, коли мало-помалу члени її були вислані з Києва хто в Псков, хто в Петербург або Москву, або і в більш віддалені місця. Але смерть її не була раптовою, а відбувалася під неухильною дією різних заходів згори» [5, с. 213], – так про припинення діяльності Старої громади пише мемуарист.

Таким чином, завдяки спогадам Олександра Русова про діяльність Київської громади та її членів ми маємо можливість краще зрозуміти настрої та мотиви дій учасників організації та поглянути зсередини її структуру, складності, які доводилось учасникам долати та, власне, суть самої діяльності Київської громади для розбудови української державності.

Прокопенко А. А.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КИЕВСКОЙ ГРОМАДЫ В ВОСПОМИНАНИЯХ АЛЕКСАНДРА РУСОВА

В статье рассмотрено отражение деятельности Киевской Старой громады в дневнике украинского земского статистика, этнографа, фольклориста и общественного деятеля Александра Русова. Определена его собственная роль и вклад в работу организации через призму воспоминаний А. Русова, освещены личности участников Киевской громады. Выявлена особенность исследования истории Украины с помощью дневников и воспоминаний А. Русова.

Ключевые слова: Александр Русов, Киевская громада, Старая громада, воспоминания, В. Антонович, Н. Драгоманов.

ACTIVITY OF THE KYIVSKA GROMADA IN ALEXANDER RUSOV'S MEMORIES

The article is dedicated to the represent of activity of the Kyivska Gromada the memories of Ukrainian statistic, anthropologist, folklorist and social activist Alexander Rusov. The author defines its own role and contribution to the work of the organization through the prism of A. Rusov's memories; it highlights the personalities of the Kyivska Gromada's members. The author founds the features of the study of history of Ukraine through A. Rusov's diaries and memories.

Key words: *Alexander Rusov, Kyivska Gromada, Stara Gromada, memories, V. Antonovych, N. Dragomanov.*

Джерела та література

1. Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60-90-х рр. ХІХ століття: погляд на проблему / Катерина Грицик // Мандрівець : Журнал гуманітарних студій. – 2014. – № 6. – С. 22-28.
2. Іваницька С. Г. «Українське дев'ятнадцяте довге століття» в мемуарах та щоденниках Олександра Русова / Світлана Григорівна Іваницька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXVI. – С. 325-331.
3. Клер І. Діяльність Київської громади початку 60-х рр. ХІХ ст.: проблема в українській історіографії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. / Ірина Клер / Ірина Клер // Схід. – 2014. – № 3 (129). – Травень–червень. – С. 34-38.
4. Кучеренко А. А. Діяльність “Громад” Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині ХІХ ст. / А. А. Кучеренко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – 06/2002. – Том 17 вип. 4 (Історичні науки). – С. 67-72 .
5. Русов О. Щоденники та спогади / Упоряд., підгот. до

друку, вступ. ст., коментарі О. Я. Рахно ; Черніг. нац. пед. ун-тім. Т. Г. Шевченка ; Черніг. від-ня ін-ту укр. Археографії ; Черніг. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 317 с.

6. Філоретова Л. Єлисаветградська громада / Лариса Філоретова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – Вип. 9. – С. 123-130. – (Серія № 6: Історичні науки)